

формує політичне членство олігархів *vecchi* чи папалістів, це доводить той факт, що їх власником є один із *Cittadini honorati* і член культурної еліти, один із венеціанських патрициїв, який владарює у країні, а більш точно, хоче влади. Святкова суворість і гідність палладіанських віл надавали їм характеру державної архітектури (рис. 5). Це досягалось додатковим збільшенням елементів і мотивів, що їх архітектор черпав з прикладів громадських, а у деяких випадках, культових споруд, серед них – фронтони і фасади храмів чи сегментна лоджія вілли Бадоеер (рис. 2), чи хрестоподібний хол і римські вікна вілли Пізані у Багньооло чи вілли Фоскарі у Мірі (рис. 3)⁵¹.

Як написав Палладіо у його “Чотирьох книгах” (I/III), навіть руїни все ще служать доказом про потужність і велич Риму. Проте таке трактування було характерне лише для Венеції, де грандіозність і велич Риму диктувалися зверху (I)⁵². У своєму значенні як *piccola citta* чи *piccola civitas* палладіанські вілли стали виразом величі і пишності Венеціанської республіки (рис. 1, 4). У відповідності до Бертотті Скамоцці, Палладіо, як взірці у оздобленні своїх приватних споруд використовува “*magnificenza delle pubbliche Romane*” (велич римських громадських споруд), яка є також “*il pregio principale delle sue invenzioni*” (основною заслугою його винаходів) (рис. 5)⁵³. Концепція величі у Палладіо і його венеціанських замовників відродилася як ідеологічна концепція, як важливий елемент сприйняття чи реконструкції античності, яка була зрозуміла і потрактована у політичному значенні.

⁵¹ Стосовно передачі елементів громадської архітектури античності у приватне будівництво Палладіо і його теорію про зв'язок між громадським і приватним будівництвом античності див. підсумок досліджень BOUCHER 1994 (так само, як у примітці 3), 145 ff. and passim. Для передачі мотивів архітектури римських громадських лазень у споруди вілл (наприклад, палладіанське вивчення лазень Діоклетіана у Римі, див: IBID., 86, 95.) Для форми лоджії вілли Бадоеер Палладіо можливо був натхненний форумом Траяна у Римі, у той час, як театр Клітумнус поблизу Спалето, можливо, став зразком для подвійних сходів і восьмиколонного портика вілли Фоскарі (IBID., 142, 165).

⁵² QUATTRO LIBRI I, Proemio, p.10/III; Proemio, pp. 189, 190.

⁵³ BERTOTTI-SCAMOZZI (так само, як у примітці 4), I, Preface, p.16.

ТЕОРЕТИЧНІ КОНЦЕПЦІЇ АБСОЛЮТИСТСЬКОЇ ЄВРОПИ ТА ЇХ ВТЛЕННЯ В КОЛОНІЗАЦІЙНИХ ПОСЕЛЕННЯХ

© Петришин Г., Олешко О., 2003

Визначено основні тенденції, закономірності та особливості розвитку колоніальних поселень у Європі періоду абсолютизму у їх зв'язку із класичними планувальними прототипами.

Колонізаційний рух в історії урбаністики пов'язується перш за все з військовими діями та із заснуванням мережі нових поселень. І навіть, якщо характер колонізації згодом змінювався, то поселенський рух опирався на форми, апробовані військовою колонізацією. Із втратою поселеннями оборонної функції основною їх характеристикою залишилася регулярність планувальної структури, що дозволяло швидкими темпами проводити колонізаційну акцію.

Планувальною структурою, яка використовувалась найчастіше, була прямокутно-гратчаста, що проходить від римського табору (рис. 1), часто спрощена, чи, навпаки, розвинута, а в окремі історичні періоди призабута. Апробована в історії, довершена в період Ренесансу, ця схема стала загальноєвропейською.

Так, в Італії у пізньому середньовіччі закладаються малі оборонні містечка з метою зміцнення підпорядкованої території (рис. 2), аналогічні містечка постають в Англії і Франції ("bastides"). Нові містечка характеризуються як твори колоніальної урбаністики: перші її приклади з'являються вже в XII ст., розвиваються далі у XIII і XIV ст. Їх плани в більшості нав'язують до схеми римського табору, опертого на взаємоперпендикулярні головні дороги ("cardo" і "decumanus"), центральна площа ("forum") займає місце при їх перетині; обриси фортифікацій мають форму регулярного чотирикутника [1]. У XIII ст. на території сучасної Польщі у Сілезії було закладено тридцять одне місто і тридцять одне у Великопольщі, в інших польських землях – одиниці [2]. У Сілезії середньовічна колонізаційна акція опиралась на новостворені міста (рис. 3) і водночас пов'язувалася з визначенням і розмірюванням міської території. У XIV–XV ст. колонізаційна акція Польщі просунулася на схід, на територію України; закладаючи вздовж подільських рік численні "креси" – військові поселення [3], які в умовах України набирали оборонного характеру.

На півночі Європи, в міру захоплення пруських, слов'янських і литовських земель, Тевтонський орден колонізував узбережжя Балтики, осаджуючи переселенців з Німеччини і Моравії. Міста закладались із незвичайною регулярністю (рис. 4). Планування поселень з точки зору мірничої науки було ідеальним, і хелмський лікоть [4] та похідні від нього міри швидко розповсюджувалися на Схід та застосовувалися в Галичині при закладанні міст до кінця XVIII ст. Хрестоносцями закладались сільські поселення компактної структури навіть на новоколонізованих територіях, у несприятливих умовах, наприклад, у середині XIV ст. у дельті Вісли [5].

Регулярні засади планування поширюються і на сільські поселення. У XVI ст. на території Великого князівства Литовського було проведено реорганізацію сільського господарства, що пов'язувалося з планувальною перебудовою існуючих і побудовою численних нових сіл.

Поселення отримують форму. У нових містах Великого князівства Литовського, закладених у другій половині XVI ст., які мали ремісничо-рільничий характер, можна спостерігати аналогії до закладуваних сільських поселень, що були ніби багаторазовим повторенням лінійних сіл, об'єднаних центральним ринковим майданом [6].

З другої половини XIV ст. в урбаністиці України почали домінувати регулярні структури, апробовані на цей час в Короні Польській, що особливо прискорило процес містоутворення у XVI–XVII ст. [7]. У середині XIV ст. у ході внутрішньої колонізації Польщі і колонізації приєднаних Малополющі та Русі (Галицького князівства) більшість закладених міст отримує середні розміри, нараховуючи 40-60 ділянок для осадників [8], опираючись, у планувальній структурі, на містобудівний досвід Сілезії і Помор'я (хрестоносців). Соціально-економічні складові магдебурського права визначали регулярність сільського і міського землевпорядкування, принципову рівність поселенців у момент заснування поселення, вимогу до рівності наділів [9]. Міське право нормувало величину парцель, призначених під забудову, городи і ріллю, які виділялися кожному осаднику.

На відміну від інших європейських країн, де існувало триваліше загосподарювання території перед поширенням регулярних структур, структурам середньовічних міст Польщі (тим більше Галичини, де хвиля колонізаційного руху була пізнішою – Г.П.) характерна велика регулярність. У Галичині наприкінці XVIII ст. статус міських поселень мають лише такі, де у планувальній структурі виділяється прямокутний ринковий майдан [10].

* * *

Формування розселення в імперіях епохи абсолютизму мало насамперед кількісний характер і проводилося з метою значного збільшення кількості населення на відносно малозаселених територіях. Прикладами таких урбанізаційних заходів, які обіймали значні простори, є Пруссія, Австрійська, Російська імперії. Основна увага приділялася побудові нових поселень для селян.

Про планування сільських поселень в історії урбаністичних теорій згадується досить пізно: окремі згадки і фрагменти присутні лише в трактатах нового часу. Широка практика колонізаційного руху абсолютистського періоду змусила інженерів звернутися до історії урбаністики, де в цей час вже був великий досвід як у закладенні поселень міського характеру, так і у планувальних опрацюваннях, які включали аграрні території.

Аналіз міст на різних історичних етапах розвитку показав, що наявність сільськогосподарських земель у їхній структурі є закономірною ознакою міського середовища, яке повноцінно функціонує і розвивається. Аналіз планувальних структур ранніх міських локацій (XIII–XV ст.) та сільських поселень колонізаційного характеру кінця XVIII ст. вказує на певні риси, які їх об'єднують: кількість поселенців, пропорції поселення, спосіб господарювання та поверхня ділянок, методи їх компонування у структурі поселення.

Розмірювання міста на колонізованих територіях було одноразовим етапом [11]. Місто Тжембниця в Сілезії, закладене у 1204 р., було розраховане для 17 осадників; ділянки, які формували ринок, мали ширину фронту 60 стіп [12]. Типове місто одноразового закладення у XIII – на поч. XV ст. – це регулярна забудова навколо ринку, решта – вільні території, що забудовувалися згодом досить хаотично, і лише у XV–XVI ст. міста повністю набирають прямокутно-трапчасті структури [13]. Відносно широкі ділянки, виміряні при плануванні міста, були необхідні при сільськогосподарській зайнятості перших поселенців, особливо тваринництва. Початково ділянки мали великі розміри: 60 на 120 стіп, 60 на 240, 50 на 150, забезпечуючи основне правило: кратність вихідному модулю. Ідеальні схеми міст періоду пізнього середньовіччя (до кінця XV ст.) вписувалися в прямокутник або квадрат. Деколи,

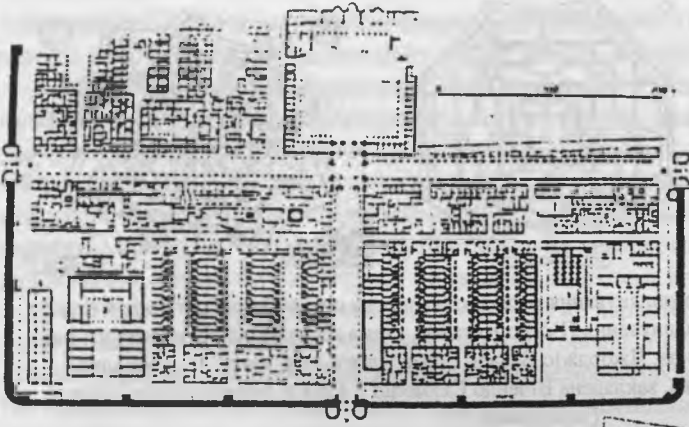

Рис. 1. План римського табору Ламбезису, заснованого імператором Адріаном у II ст. н.е. (за Буніним А.В.)

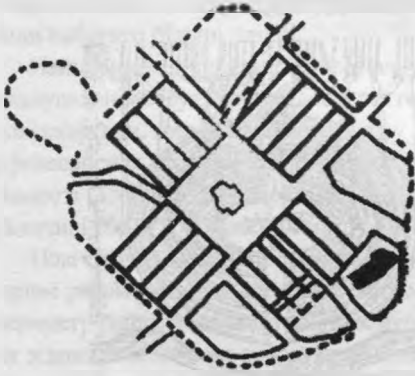

Рис. 3. Сілезія. Тжембніца. Реконструкція плану міста, закладеного у 1204 р. (за Пуделком Й.)

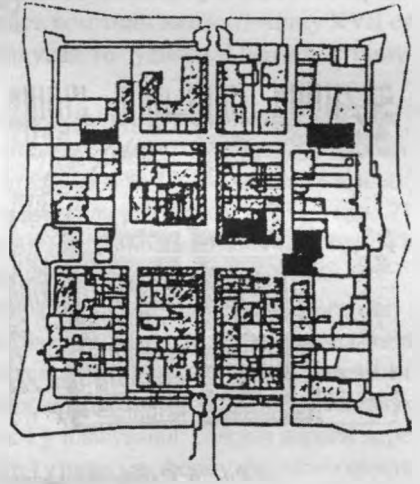

Рис. 2. "Terra murata" Фіренцуола, закладена у 1332 р. Копія плану міста перед 1940 р. (за Зарембською Т.)

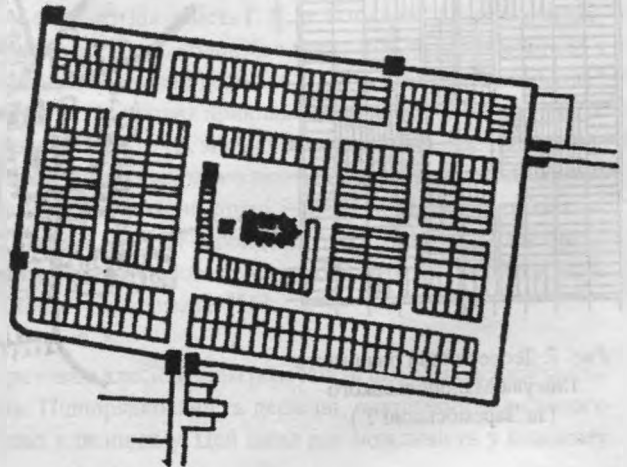

Рис. 4. Польща. Ельблонг, Нове Місто. Реконструкція плану міста, закладеного хрестоносцями у XV ст. (за Рендшмідтом Е.)

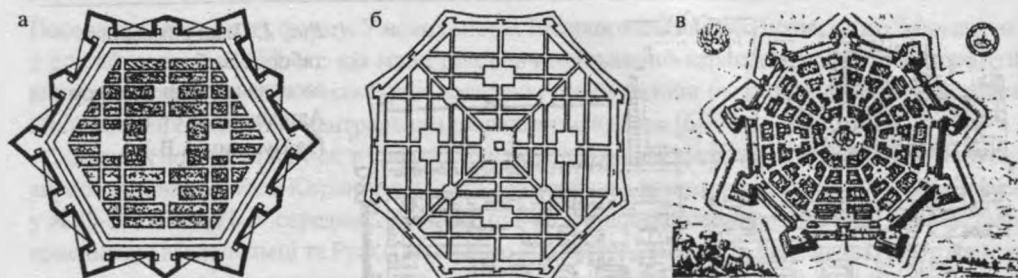

Рис. 5. Методи внутрішнього розпланування міст, закладених на основі багатокутників в епоху Ренесансу: а – прямокутне розпланування П'єтро Катанео, схема міста на основі шестикутника; б – комбіноване розпланування Джорджіо Вазарі, схема "ідеального міста"; в – радіальне розпланування Пальма Нуова, закладена Віченцо Скамоцці у 1593 р. поблизу міста Удіне (за Буніним А.)

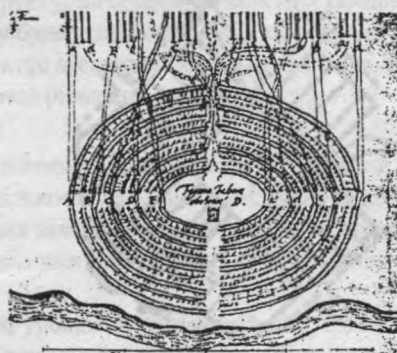
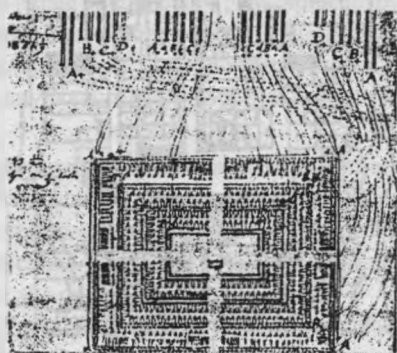

Рис. 6. Схеми військових таборів Нароновича-Наронського в залежності від ландшафтної ситуації (за Заремською Т.)

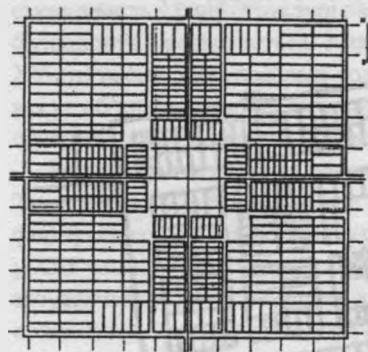

Рис. 7. Теоретичний план міста Глогува Малопольського (за Заремською Т.)

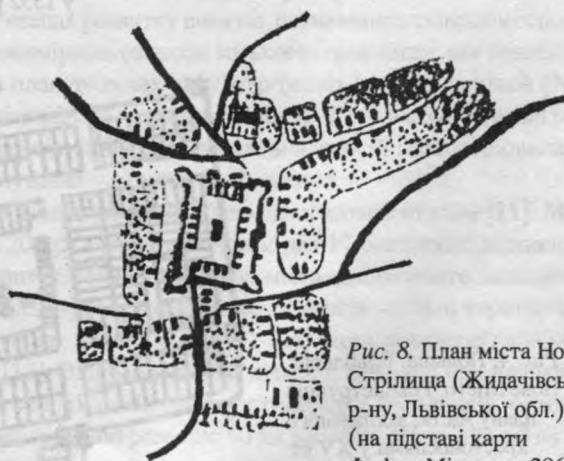

Рис. 8. План міста Нові Стрілиця (Жидачівського р-ну, Львівської обл.) (на підставі карти Ф. фон Міга, арк. 296)

особливо пізніше, ця схема набирала форму хреста, вписаного у квадрат, причому будівельні парцелі для осадників розташовувалися лише у раменах хреста [14].

Основні ідеї геометрично правильних, “досконалих міст” були сформовані в період Ренесансу. Пов’язання теорії урбаністики з військовим фактором прослідковуються ще протягом усього нового часу. Головні вулиці у римських містах, які виростили з планувальних закладень військових таборів, відігравали головну композиційну роль. З поширенням культури Ренесансу поширювалися й теоретичні урбаністичні ідеї. У польській урбаністиці XVI ст. використовувалися тільки схеми прямокутного типу на некористь різних радіально-концентричних схем. Від початку закладення міста задавалася схема парцеляції міських ділянок.

Для кінця XVI – першої половини XVII ст. дуже характерним є проектування міст, зінтегроване з плануванням їх рільничих ужитків і городів. У сусідстві ділянки на поселення вимірювалася парцеля під город. Посідання досить великих городньої і рільничої ділянок було тим важливішим для мешканців малих і середніх міст, чим більше зменшувалися їх позарільничі заняття, що пов’язувалося з процесом зубожіння міст, помітним вже на початку XVII ст. Малі міста мали тепер структуру набагато екстенсивнішу; часто будівельні парцелі отримували набагато більші площі.

Найповніше у практиці ренесансних міст прозвучала “чудова форма” – підкреслення у планувальній структурі керівної ролі головних вулиць, що симетрично перетинають ринкові квартали, тобто виділення мотиву хреста. Вона відома в Польщі (лише в східних землях) в ренесансних містах: Плогуві Малопольському, закладеному для 120 родин (1570 р.) (рис. 7), Замості (1579 р.), Томашові Любельському (бл. 1590 р.), Янові Любельському (1640 р.). У Галичині серед досліджених міст таке вирішення мають Станіславчик і Сасів.

Нові Стрілища (1513 р.) – місто-фортеця витягнутої прямокутної форми бастионного типу з одним рядом ринкової забудови, близьке до типу “terra murata” (мала поверхня, компактний периметр і щільна забудова в межах мурів) (рис. 8). Соколівка (1644 р.) – одноразове закладення згідно ренесансних теорій прагматичного скерування, де відображено вплив військового фактору як у закладенні бастионних фортифікацій, так і у плануванні: головні дороги перетинаються на центральному майдані. Станіславчик (1626 р.) у плані має форму грецького хреста, який опирається на візантійську модель Всесвіту. На головній осі побудована трьохмайданна композиція з ринковим майданом посередині і ще двома сакральними майданами (рис. 9).

Територія України, яка у XVII ст. входила до складу Речі Посполитої, була полігоном для відпрацювань теоретичних засад ренесансу у плануванні численних новозакладуваних міст, містечок, слобід, прикладом чого може служити діяльність Г. Л. де Боплана: “Поклав я підвалини під понад 50 значних слобід. Вони є на взірць колоній, а через кілька років постало з них понад тисячі сіл... Колонії ці... поширили границі держави (Г.Л. – Корони Польської)” [15]. Власне на території України слід шукати масових прикладів застосування теоретичних засад Ренесансу, а, відповідно, і регулярних структур, значно більше, ніж деінде в Європі.

У теоретичних джерелах епохи абсолютизму знаходимо також впливи і з німецькомовних джерел. У період Відродження з’явилися теоретичні праці і проекти ідеального міста – теоретичні постулати у трактаті А.Дюрера, проект Фройденштадту (арх. Й.Г.Шикхард), проект міста Крістіанополя у трактаті лютеранського теолога Й.В.Андреа (1619 р.), який багато перейняв з трактату “Місто Сонця” Кампанелли [16].

* * *

У другій половині XVIII ст. інтерпретовані класицизмом ренесансні ідеї розповсюджуються на планування сільських поселень. Підпорядкованість державі, виконання державного обов’язку визначають естетичний ідеал класицизму. Цей ідеал дає можливість у кожному

колонізованому краї витримувати певну кількість типів планувальних вирішень поселень, які асоціюються з новим, кращим порядком абсолютистських імперій.

Урбаністика класицистичного періоду зароджується у Франції. Італійська урбаністична думка нового часу служила не тільки своїй епосі – вона стала вихідним пунктом французької урбаністичної школи епохи Просвітництва. Декарт, знаменуючий початок нової епохи у Франції, вважав найгарнішими міста і ансамблі, збудовані згідно з єдиним, одноразовим закладенням, критикуючи еволюціонуючі організми. Культивуючи новий спосіб життя, дух “регулярства” і порядку, абсолютистські двори тодішньої Європи посилено починають насаджувати містобудування як регулярно організоване художнє середовище. Найчастіше плануються ділянки на основі схематичної мережі вулиць, яка була результатом найкориснішої парцеляції, проведеної геометрами та інженерами. Тільки в рідкісних випадках, завдяки участі відомих архітекторів, задумані урбаністичні реалізації отримували риси просторової композиції [17].

Впровадження регулярності у містобудуванні стимулювалося також і військовим фактором – розвитком у Європі більш досконалих земляних фортифікацій, нових міст-фортець, запроєктованих у вигляді ідеально правильних геометричних форм, які створили напрямок у містобудуванні всієї Європи XVII – початку XVIII ст., що отримав назву “математичний фортечний урбанізм”. У XVIII ст. епіцентром такого будівництва стала абсолютистська Франція. Приклад міста Неф-Брісак/Neuf Brisach (арх. Вобан, проєкт реалізований) обговорює будову фортечного міста на незабудованій території (рис. 10), заохочуючи прагнення до отримання найповнішої регулярності. План міста Неф Брісак майже точно відтворено у проєкті Єлизаветграду на Україні (рис. 11).

Жан-Жак Руссо помітив залежність розвитку міста і села. “Села не можуть процвітати, коли не прогресують і не розвиваються міста, так як жодне місто не може примножувати ані своїх багатств, ані населення, якщо оточуючі їх села не зможуть прогнати більшої кількості мешканців”. Звідси виникає необхідність перенесення натиску на розвиток села – годувальника міст.

Після семилітньої війни 1756–1763 рр., Прусія почала швидко завойовувати Сілезію. Фрідріх II запланував великі містобудівні роботи стосовно перебудови існуючих міст вже і на новоприєднаних територіях: у Великопольщі і Помор’ї було закладено численні сільські поселення з регулярним розплануванням і типовою забудовою. XVIII ст. принесло в Сілезію кілька нових урбаністичних ідей – були реалізовані поселення на основі кола, які є винятком серед скромних вуличних поселень. У поселеннях з круглими площами – Покуй/Карлсруе (1775 р.), Єдліце (1775 р.), Новий Куп (1780 р.), Червона/Марієнау (1791 р.) – зроблено спробу реалізувати традиції ідеального міста, перенести на сілезький ґрунт французьку урбаністичну думку епохи просвітництва. Використання центричних схем виникло з символічного перенесення елементарної краси кола і його досконалості, в платонівському розумінні, на ґрунт ідеального розпланування, що мало гарантувати щастя мешканцям такого поселення [18].

Для поселень на землях Угорщини, закладеними в процесі Австрійської колонізації у середині XVIII ст., були характерні повністю регулярні структури та просторовий розвиток, в т.ч. ускладнення планувальних структур; часто їх перебудовували з лінійних у прямокутні – т.зв. шахові села. Окрім комбінацій на основі вуличного села, в угорських землях були закладені поселення з використанням класицистичних ідей, тобто вони розплановані на основі комбінації простих геометричних фігур (рис. 12) [19].

Новий етап колонізації, який проводився Австрією, був пов’язаний із розділом Польщі і входженням Галичини до складу монархії. Структура поселень задавалася згідно з постановою

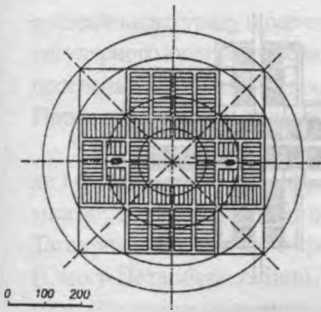

Рис. 9. Станіславчик (Львівської обл.). Теоретичний план міста за кадастральним планом (реконструкція Петришин Г.)

Рис. 10. Місто-фортеця Неф-Брісак в Ельзасі, запроєктована С.Вобаном (за Павловським К.)

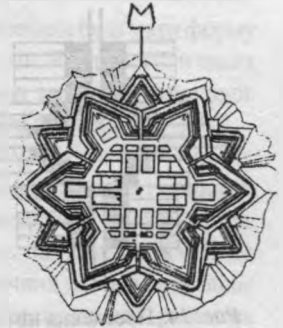

Рис. 11. Єлизаветград (Україна). План 1754 року (за Проскураковою Т.)

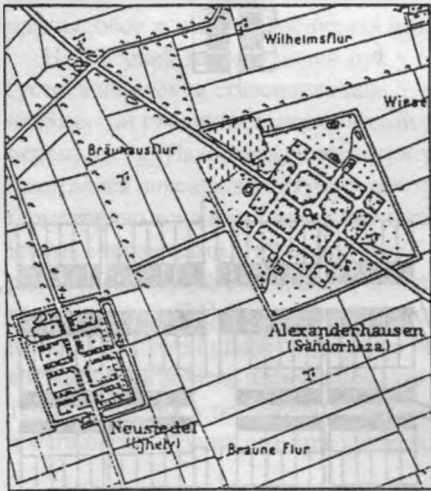
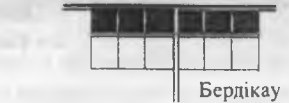

Рис. 12. Регулярні поселення габсбурзької колонізації в Угорщині: а – Александерхаузен; б – Нойзідель (за Westgeschichte Atlas...)

Рис. 13. Поселення німецьких колоністів у Галичині лінійної структури (чорним умовно показані садиби колоністів, які включають житловий будинок, господарські споруди, подвір'я). Всі реконструкції колоній виконані Олешко О. на основі кадастральних планів

Бердіка

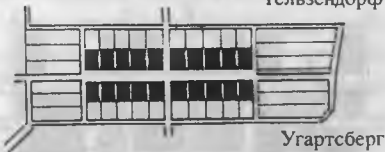
Енгельсберг

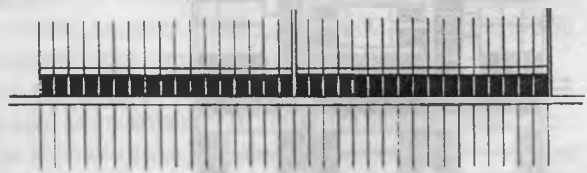
Айнзідель

Гельзендорф

Угартсберг

Вайнберг

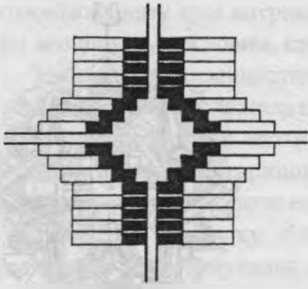
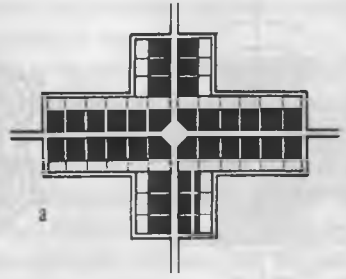
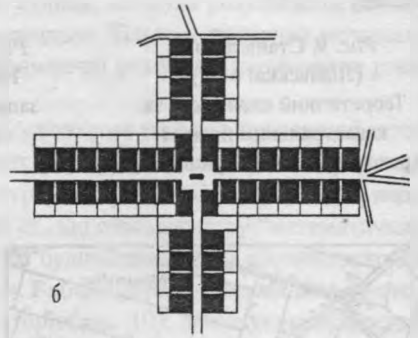

Рис. 14. Поселення німецьких колоністів у Галичині ускладненої структури: Кранцберг

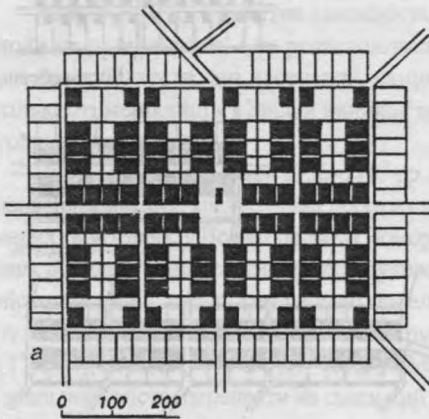

а

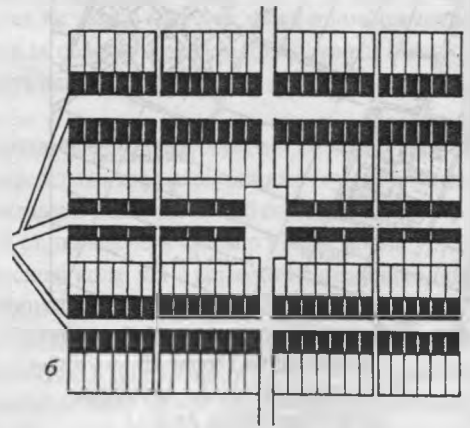
б

Рис. 15. Поселення німецьких колоністів у Галичині хрестової структури: а – Фалькенштайн; б – Візенберг

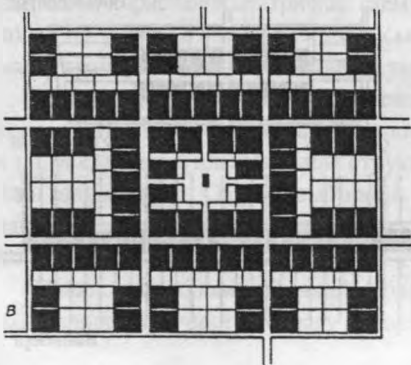

а

0 100 200

б

в

Рис. 16. Поселення компактної структури: а – Йозефсберг; б – Брігідау; в – Дорнфельд

австрійського уряду щодо самостійного поселення німців у Галичині, і повинна була мати форму регулярного вуличного села, чи розвинуті з неї хрестову або шахову форми. Як прототипи таких поселень належало використати такі, які розвинулися в колонізаційному заселенні Угорщини. Проте планувальні закладення не повторили типів, сформованих в інших землях [20].

У Російській імперії реорганізація військових поселень наприкінці XVII – початку XVIII ст., як і будівництво фортець, стали послідовними кроками у справі впровадження регулярного містобудування. Очевидно, почався цей процес з міст-фортець південно-західних окраїн – Азов, Таганрог, які були ніби предтечею північно-західних міст і фортець на початок XVIII ст. (Санкт-Петербург та інші). Після першочергових регулярних фортечних споруд регулярне містобудування поширюється на всьому просторі Російської імперії. Переважаючий розвиток в поселеннях Росії епохи класицизму одержала найпростіша шахова розбивка вуличної мережі, яка походить з гіподамової системи планування. Серед планів нових поселень для німецьких колоністів у Поволжжі переважала прямокутна система планування [21].

Регулярні традиції містобудування, крім поширення на схід, директивним шляхом просувалися і у зворотньому напрямку. Базований на ренесансній традиції план м.Красного під Смоленськом, опрацьований у 1815 р., надісланий з Петербургу до Варшави, мав служити взірцем для опрацювання планів реконструкції всіх 456 міст Королівства Польського, згідно правил, обов'язкових у Російській імперії [22].

Найбільший містобудівний рух у Європі в XVIII ст. зосередився на півдні України, де густина населення становила лише 5 чол. на кв. км, пов'язаний з новими територіальними надбаннями і великими міграційними рухами. Подібно до ідеальних міст епохи Ренесансу, окремі міста (Павлоград, Костянтинград, Кременчук, Олександрополь I, Слов'янськ та інші) намагалися вписати в контури геометричних фігур. Суворі функціональні номенклатури геометрично ясно окреслених площ та регулярна периметральна забудова кварталів стали істотними ознаками стилю. Для міст були опрацьовані прямокутно-гратчаста, перехресно-рядова, прямокутно-діагональна, променева та радіально-концентрична архітектурно-планувальні системи [23]. Переважна більшість сільських колоній 80-х років XVIII – початку XIX ст. виникла на сході і півдні України, де їх нараховувалося понад 180. Як свідчать збережені в архівах карти повітів, плануванню і забудові поселень намагалися надати регулярного характеру. Поселення, у порівнянні з середньовічними колонізаційними реалізаціями (див. вище), досягали гігантських розмірів і склалися з понад 300 господарств [24].

* * *

В Європі кінець XVIII ст. був часом загального панування в урядових сферах т.зв. “популяційної” теорії, що полягала у збільшенні населення як джерела податкової і військової сили держави. Без жодних сумнівів держави відбирали собі інших підданих, підтримуючи втікачів із сусідньої держави, як це чинила Австрія стосовно Пруссії, переселяючи їх до Моравії. Цю теорію застосовано в Галичині ще більше, адже відразу після першого перепису стверджено, що населення тут замало, і край міг би прохарчувати ще 1.009.294 осіб [25], що стало найважливішою засадою політичного урядування в Галичині. Забігаючи наперед, слід наголосити, що великих демографічних змін австрійська колонізація в Галичині не спричинила. У 1857 р. кількість німецького населення в Галичині становила 114.293 осіб [26], на кінець XIX ст. зросла до 228 тис. осіб (3,5% від загальної кількості населення), враховуючи також населення міст [27].

Новозакладені колонії займали у ландшафті Галичини місця, традиційно неосвоєвані українським етносом [28]. “Головні нормалі для поселень”, як і для міст в період Ренесансу, регламентували планувальне закладення колонії і типи забудови. Місце для розташування поселення повинно було розташовуватися посередині виділеного земельного наділу, щоб

рільники не марнували часу на шлях до поля, а також на деякому підвищенні, оскільки через кращу несучу “здатність ґрунту будівлі не руйнуються швидко, ліси зберігаються довше, також стан здоров’я мешканців за рахунок чистішого повітря кращій”. Це підкреслюється чи не всіма теоретиками урбаністики Ренесансу [29].

При плануванні поселень, у випадку, коли є понад 50 будинків, рекомендувалося головну вулицю проводити з однією чи двома поперечними, або двома головними вулицями і більшою кількістю поперечних. Місце для села не мало вибиратися на кращих землях, а для ширини забудови слід було вважати достатніми 19 м, щоб не втрачати родючої землі. Сільська вулиця повинна мати ширину 7,6–9,5 м і бути відділеною від будівель збоку вулиці стічними канавами [30]. Подібно до міст, у деяких колоніях розділено будівельну парцелю і ділянку для городу, які, в залежності від планувальної концепції, утворювали самостійні блоки або поєднувалися з будівельними парцелями.

Реконструкція планувальних структур колоній на основі кадастральних планів середини ХІХ ст. [31] показала, що, як і при колонізаційних заходах в інших землях, більшість колоній Галичини належить до лінійного вуличного типу (рис. 13). Всі поселення, що закладалися наприкінці ХVІІІ ст. і в ХІХ ст., відзначаються твердою прямолінійністю і значною шириною дороги та є свідченням того, що при розплануванні ділянок у поселенні використовувався принцип симетрії відносно осі головної вулиці.

Найпростішими є лінійні поселення з забудовою з одного боку вулиці: Людвиківка, Казимирівка, Дойчбах, Ганунин, Ернсдорф, Розенбург, Бургау (1783 р.), Олексичі Нові (1786 р.), Бердікау (1783 р.), Гассендорф, Регберг (1788 р.), Вайнберг (1785 р.), Бекерсдорф (1784р.).

Лінійні села із забудовою з обох боків вулиці вже демонструють окремі теоретичні постулати – Мокротин І та ІІ (1786 р.), Унтервальден (1784 р.), Нойдорф, Гайнріхсдорф, Щиглівка, Лінденфельд (1788 р.). Лінійні села з додатковою симетричною вулицею-поперечницею є наступним кроком у розвитку планувальної структури сіл – Нові Купновичі, Шумляу, Енгельсберг (1814 р.). Айнізідель (1786 р.) – колонія для 20 осадників, запроєктована як дворянське поселення. У поселенні будівельні парцелі разом з городніми становлять прямокутний блок розмірами близько 480 на 260 м, який як планувальний модуль повторюється у нарізці ґрунтів на геванні. Всі поля зібрані у геванні, прямокутна система, закладена в плануванні колонії, продовжується у нарізці полів. Забудова з одного боку вулиці була дзеркальним відображенням забудови з протилежного.

Ускладнена форма вуличного села надана колонії Кранцберг (1784 р.), де використано принцип вуличного села, переділеного віссю симетрії – поперечною дорогою. Місце перетину головних шляхів одержало функцію площі, для чого по три ділянки з кожного боку поперечниці були ступінчато відсунені відносно осі симетрії колонії. У такій композиції плану поселення простежуються барокові ремінісценції (рис. 14).

Перехідна структура поселень виникла у процесі розвитку лінійної форми – Угартсберг (1785 р.), колонія на 32 парцелі; Гельсендорф – колонія закладена на 38 ділянок. Звичайне дворянське лінійне село поділене на квартали по чотири ділянки з кожного боку головної дороги, які утворюють квадрати. Квартальна структура продовжується у нарізанні полів, які розділяються вузькими господарськими вулицями.

Крупніші поселення, приблизно на 40–70 господарств, відповідно до “Головних норм” закладаються як хрестоподібні структури. Правильна хрестоподібна структура була використана при розплануванні колоній Фалькенштайн, Візенберг, Брукенталь, Угартсгал. Хрестоподібна структура як провідна, центральна ідея, дослівно “вийнята” з прямокутного планування типу військового табору. Такий прийом є втіленням “чудової ідеї”, яка витала у ХVІІ ст.

Рис. 17. Теоретичні джерела до розпланування колонії Кенігсау
 а – А.Фрайтаг. Проект регулярної фортеці (1631 р.) (за Зарембською Т.);
 б – А.Фрайтаг. Місто, спряжене з п'ятикутною фортецею (за Зарембською Т.);
 в – С.Вобан. Схема міських фортифікацій (за Павловським К.)

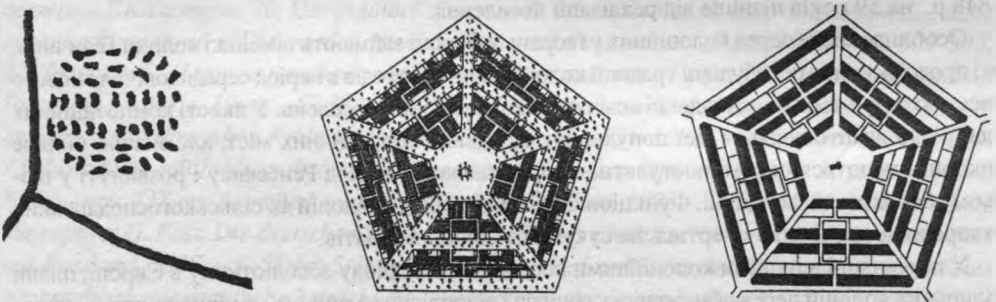

Рис. 18. Поселення німецьких колоністів у Галичині пентагональної структури – Кенігсау: а – ескізний проект (ЦДІАУЛ. – Ф. 186. – Оп. 2. – Спр. 460. – Спр. 4. за Гайнцом Г.К.); б – генеральний план (за Бредецьким С.); в – реалізована планувальна схема (реконструкція на основі кадастрального плану)

Фалькенштайн (1784 р.) отримав ідеальне завершене розпланування на основі різнораменного хреста, посідаючи 36 ділянок, планувальна структура обмежена обвідною дорогою (рис. 15а). У Візенбергу (1786 р.) 48 ділянок, поздовжні рамена утворені 7 ділянками обабіч доріг, поперечні – 4 ділянками, з'єднані між собою г-подібними ділянками. Цей прийом підтверджує попереднє опрацювання плану інженером. Кірха закріплює перетин осей (рис. 15б).

Найбільший інтерес викликають складніші, т.зв. шахові або прямокутно-гратчасті структури колоній. Вони склалися з мережі прямокутних кварталів, перетнутих головними вулицями, продовжуючи принцип римського військового табору. Із загальної кількості виділяються п'ять великих колоній йосифінського періоду – Йозефсберг (1784 р.), де нараховується 740 мешканців (мал. 16а), Брігідау (1783 р.) на 124 господарства (мал. 16б), Дорнфельд (1786 р.), розпарцельований на 88 ділянок (мал. 16в). Їх розпланування відповідає загальноприйнятим урбанізаційним європейським засадам, оскільки в основу містобудування класицизму покладено поєднання сітки прямокутних кварталів з площами різних, геометрично визначених форм. Ця схема поселень реалізується в усій Європі (див. Александерхаузен в Угорщині і Мосальськ в Росії).

Пентагональну структуру отримала колонія Кенігсау (1783 р.), що є унікальною для європейського містобудування. Аналогом цього пентагонального закладення можна вважати проект міста-фортеці А. Фрайтага [32] – автора одного з найкращих у XVII ст., трактатів про староголландські фортифікації (мал. 17). Ескіз-проект Кенігсау передбачав закладення колоподібної структури поселення на перехресті вулиць [33]. Планувальна ідея цієї колонії є найближчою до ідеальних міст Ренесансу. У першому (ескізному) і другому (реалізованому) варіанті колонія розглядається як променеве, радіальне поселення. У ескізному проекті Кенігсау колоподібна структура, перерізана двома взаємоперпендикулярними вулицями, нав'язує до проектів “чудової ідеї” Нароновича-Наронського (рис. 18а, б). Розпланована колонія повинна була налічувати 44 обійстя, що значно перевищувало планувальні закладення колових структур поселень пруської колонізації в Сілезії (див. вище).

Проект передбачав обсадження житлових радіальних і концентричних вулиць деревами обабіч, а також по периметру площі. Зовнішній периметр поселення, як цього вимагала французька урбаністична школа, замикала широка дворядова алея дерев (рис. 18б) [34]. Завершення планувальної структури Кенігсау здійснилося із побудовою кірхи, зведеної у 1848 р., на 59 років пізніше від реалізації поселення.

Особливе місце серед колонійних утворень у Європі займають німецькі колонії Галичини, які продовжують містобудівні традиції колонізаційних заходів в період середньовіччя і нового часу, що базуються на закладенні компактних регулярних поселень. У якості композиційних ідей рідко адаптовуються ідеї популярних ідеальних теоретичних міст, але значно більше використовуються окремі постулати, сформульовані в період Ренесансу і розвинуті у пізньому бароко та класицизмі. Функціональні вимоги щодо колоній як сільськогосподарських утворень не дозволили опертись на сукупність цих постулатів.

У порівнянні з іншими колонійними поселеннями періоду абсолютизму в Європі, плани галицьких колоній через обмеженість ґрунтів і відповідно величини, утворили широку типологічну гаму. Відзначалися вони також детальністю та прецизійністю опрацювання, композиційною завершеністю, функціональною продуманістю, підпорядкованістю нормативам і урядовим вказівкам.

1. Zarębska T. *Teoria urbanistyki włoskiej XV i XVI wieku.* – Warszawa, 1971. – S. 11. 2. Kalinowski W. *Zarys historii budowy miast w Polsce do połowy XIX wieku.* – Toruń, 1966. – S. 11, 14.
3. Довідник з історії України. Т. 2. – Київ, 1996. – С. 108. 4. Хельно/Culm – столиця держави Тевтонського ордену. 5. Szafran P. *Цілава Gdańskie w XVII wieku.* – Gdańsk, 1981. – S. 17-38.
6. Kalinowski, *ibidem.* – S. 21. 7. Петришин Г. До питання формування мережі міст України XIV–XIX століть (у європейському контексті) // *Архітектурна спадщина України, під заг редакцією В.Тимофієнка. Вип. III.* – Київ, 1996. 8. Kalinowski, *ibidem.* – S. 16. 9. Кравцов С.Р. *Принципы регулярного градостроительства Галичины XIV–XVII веков. Автор. дис., канд. арх.* – Москва, 1993. – 24 с. – С. 5. 10. Петришин Г. *Карта фон Міга як джерело до містознавства Галичини // Картографія та історія України. Збірник наукових праць.* – Львів–Київ–Нью-Йорк: Видавництво М.П.Коць, 2000. – 340 с. – С. 54-79. 11. Pudelko J. *Zagadnienia wielkości powierzchni średniowiecznych miast Śląska.* – Wrocław, 1967. – S. 25. 12. Pudelko J. *Działka lokacyjna w strukturze przestrzennej średniowiecznych miast śląskich XIII wieku // Kwartalnik Architektury i Urbanistyki,* 1964, nr. 3. 13. Kuncewicz A. *Plany przeglądowe miast polskich. Serja I.* – Warszawa, 1929. – S. 12. 14. Pudelko J. *Próba pomiarowej metody badań planów niektórych miast średniowiecznych w oparciu o zagadnienie działki // Kwartalnik Architektury i*

- Urbanistyki, 1964. Z. 1. – S. 3-27; Kalinowski W. *Ibidem.* – S. 12. 15. *Опис України в: Лясковський В. Г.Л. de Боплан и его историко-географические труды относительно южной России.* – Киев, 1901. 16. Dürer A. *Eitliche Unterricht zu Befestigung der Stett, Schloss und Flecken.* – Nürnberg, 1527; *Всеобщая история архитектуры. Т. 2 / Под ред. Михайлова Б.П.* – Москва, 1963. – С. 143; Heiligenthal R. *Deutscher Staedtebau.* – Heidelberg, 1921; Zarębska T. *Teoria...* – S. 226. 17. Pawłowski K.K. *Francuska myśl urbanistyczna epoki Oświecenia.* – Warszawa, 1970. – S. 69; Кириченко Е.М. *Архитектурные теории XIX века в России.* – Москва, 1986. – С. 13; Кириллов В.В. *Русское градостроительное искусство на переходе от средневековья к новому времени // Русский город, вып. 8.* – Москва, 1986. – С. 7. 18. Koponowicz W. *Prace miasteczek i osiedli śląskich w XVII–XVIII wieku // Kwartalnik historii kultury materialnej. Nr. 2 Rok XLI.* – Warszawa, 1990. – S. 314; Chorowska M., Zabłowska A. *Zalżenia centralne na Śląsku Opolskim z okresu kolonizacji fryderycianskiej // Z badan architektury, urbanistyki Śląska. Prace Naukowe Instytutu Historii Arhitektury, Szyki i Techniki Politechniki Wrocławskiej, Studia i Materiały, nb. 9.* – Wrocław, 1988. – S. 27-74. 19. *На основі планів, опублікованих в: Lipau C. Geographie der Ländlichen Siedlungen.* – Braunschweig, 1986. – S. 91, люб'язно наданих авторам Г.К.Гайнцом. 20. Петришин Г. Олешко О. *Містобудівельно-архітектурний аналіз німецьких колоній в Галичині // Німецькі колонії Галичини.* – Львів, 1996. – С. 307-333. 21. Терьохін С. *Планувальний розвиток німецьких колоній у Поволжжі // Німецькі колонії Галичини.* – Львів, 1996. – С. 334, 336. 22. Dumala K. *Przemiany przestrzenne miast i rozwój osiedli przemysłowych w Królestwie Polskim w latach 1831–1896.* – Warszawa, 1974. – S.90. 23. Тимофієнко В.І. *Містобудівне мистецтво Північного Причорномор'я другої половини XVIII – поч. XIX ст. Автореферат дис. докт арх.* – Київ, 1993. – С. 21. 24. *На основі планів та карт з: G. Fast. Die deutschen Siedlungen im Gebiet Choritzze // Heimatbuch der Deutschen aus Russland, 1957.* – S. 55-60; Schnurr J. *Siedlung, Hof und Haus des Russlanddeutschen, eine geographischvolkscundliche Betrachtung // Heimatbuch der Deutschen aus Russland, 1967/1968.* – S. 1-63. – S. 14; Uhrh В.Н. *Zuge aus der Kulturgeschichte der Russlandmennonitische Kolonisten // Heimatbuch der Deutschen aus Russland, 1957.* – S. 47-54, карта на с. 54. 25. Tokarz W. *Galicja w początkach ery Józefińskiej w świetle ankiety urzędowej z roku 1783.* – Kraków, 1909. – S. 20. 26. Rpacki W. *Ludność Galicji.* – Lwów, 1874. – S.41. 27. Bujak F. *Galicja. T. 1.* – Lwów–Altenberg–Warszwa, 1910. – S. 64. 28. Кубійович В. *Географія українських і сумежних земель.* – Краків–Львів, 1943. – С. 341. 29. Hexel E. *Dorf- und Hofanlagen der deutschen Kolonien in Galizien // Vor 200 Jahren aus der Pfalz nach Galizen und in die Bukowina.* – S. 56-62. – S. 56-57. 30. Hexel E. *Ibidem.* 31. Олешко О.П. *Планувально-композиційний уклад поселень німецьких переселенців в Галичині кінця XVIII – початку XX століть. Автореферат дис. канд. арх.* – Львів, 1999. – 19 с. 32. Freytag A. *Architektura militaris nova et aucta, oder Neve vermehrte Fortification, von Regular vestungen und hullen wercken, von praxi Offensiva und Defensiva.* – Leyden, 1631 (1665). 33. ЦДІАУЛ. – Ф. 186. – Он. 2. – Спр. 460. – С. 4 – архівні дослідження Гайнца Г.К. 34. *Проект опубліковано в: Bredetzky S. Historisch-statistischer Beytrag zum deutschen Kolonialwesen in Europa, Nebst einer kurzen Darstellung der deutschen Ansiedlungen in Galizien in alphabetischer Ordnung.* – Bruenn, 1812.